
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 314.18

О. В. Тополь, д. ф. н., професор

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ДЕМОГРАФІЧНОГО СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ

Анотація. Досліджені особливості процесу демографічного старіння населення України. Вивчені соціально-економічні наслідки демографічного старіння населення. Відмічені особливості демографічної кризи в Україні, що відзначається депопуляцією. Проаналізовані показники коефіцієнту потенційної підтримки літніх людей. Виділені соціально-економічні проблеми, пов'язані зі старінням в Україні. Зазначені наслідки демографічного старіння в економічній, соціальній, культурній, політичній сферах суспільного буття. Намічені стратегії пом'якшення наслідків старіння населення України в соціально-економічній сфері.

Ключові слова: демографічне старіння, демографічна криза, коефіцієнт потенційної підтримки.

О. В. Тополь, д. ф. н., профессор

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ
ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ**

Аннотация. Исследованы особенности процесса демографического старения населения Украины. Изучены социально-экономические последствия демографического старения населения. Отмечены особенности демографического кризиса в Украине, который отличается депопуляцией. Проанализированы показатели коэффициента потенциальной поддержки пожилых людей. Выделены социально-экономические проблемы, связанные со старением в Украине. Отмечены последствия демографического старения в экономической, социальной, культурной, политической сферах общественного бытия. Намеченные стратегии смягчения последствий старения населения Украины в социально-экономической сфере.

Ключевые слова: демографическое старение, демографический кризис, коэффициент потенциальной поддержки.

O. V. Topol, Doctor of Philosophical Sciences, Professor

SOCIAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF POPULATION'S DEMOGRAPHIC AGING

Abstract. Features of the demographic aging process of Ukrainian population are researched. Social and economic consequences of population's demographic aging are investigated. Peculiarities of the demographic crisis in Ukraine that characterized by depopulation are noted. Coefficient's indexes of the elderly potential support are analyzed. Socio-economic problems that associated with aging in Ukraine are marked. Consequences of demographic aging, which influence on economic, social, cultural and political spheres of social being, are presented. Strategies for mitigating the effects of Ukrainian population's aging in socio-economic sphere are defined.

Keywords: demographic aging, demographic crisis, potential support coefficient.

Актуальність теми дослідження. Старіння населення – глобальний процес, характерний для всіх країн світу. Показник щорічного збільшення чисельності літніх людей (старше 60 років) – 3,1%. До середини XXI століття очікується перевищення числа людей літнього віку над числом дітей в усьому світі; у розвинених країнах людей похилого віку збільшиться вдвічі, а у країнах, які розвиваються – втричі. У розвинених країнах, в яких літні люди складають п'яту частину населення, темп старіння нижчий, ніж в країнах, які розвиваються.

Постановка проблеми. В Україні, порівняно з іншими країнами, процес старіння населення відбувається середніми темпами. По мірі того, як люди старшого віку починають становити зна-

---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

чну частку населення України, пріоритетними завданнями є формування ефективної соціально-економічної політики, дієвої системи соціального забезпечення, створення нормативно-правової бази для захисту прав літніх людей, формування позитивних міжпоколінних відносин у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність теми, вітчизняні науковці розглядають процес старіння населення та його наслідки в багатьох аспектах. Е. М. Лібанова – причини та наслідки демографічної кризи в Україні, демографічні чинники бідності; С. Ю. Аксьонова – теоретичні аспекти процесу старіння, генеративну активність населення; Б. О. Крімер – скорочення населення, соціально-економічні чинники та можливості регулювання народжуваності; І. О. Курило – статистику населення, соціально-демографічну політику, забезпечення умов здорового старіння; С. В. Полякова – рівень життя населення України, територіальну диспропорційність, соціальний захист сільського населення; Н. О. Рингач – державне управління охороною громадського здоров'я, питання передчасної смертності в Україні; Л. І. Слюсар – шлюбність, народжуваність, підтримку сім'єю літніх людей; В. С. Стешенко – демографічну теорію, закономірності відтворення населення, комплексні демографічні дослідження; Л. Г. Ткаченко – зайнятість літніх людей, розвиток ринку праці, реформування пенсійної системи.

В останні роки спостерігається значна зацікавленість громадськості питаннями постаріння суспільства, що знаходить відображення у засобах масової інформації. Однак досить часто інформація в ЗМІ подається у статтях, що розповсюджують тривожні чутки щодо потенційно негативного впливу зміни вікових структур. Зменшення працездатного населення зображується як загроза для національної безпеки. Негативні наслідки постаріння населення для соціального й економічного розвитку ілюструють наступні міркування: суспільство стає консервативним, нетерпимим до ризику та радикальних змін, тому може стати непрогресивним, відстаючим від інших суспільств не лише за технічним оснащенням та економічним добробутом, але й в інтелектуальному відношенні, в творчих досягненнях; скорочується приток молоді в економіку; збільшується показник захворюваності, оскільки літні люди мають чисельні хронічні захворювання; вирішення медичних та соціальних проблем людей похилого віку вимагає збільшення державних витрат.

Аналіз літературних джерел засвідчує, що дуже рідко зустрічаються статті, котрі описують позитивне й активне старіння як на робочих місцях, так й у громадах, розкривають пільги для майбутніх поколінь у плані розширення можливостей одержання довготривалої освіти й кращих умов для працевлаштування на рівні зменшення чисельності робочої сили. В умовах спільного проживання декількох поколінь в родині, літні люди могли б надати допомогу молодим батькам у догляді за дітьми, у результаті чого могла б підвищитись частка молоді на ринку праці. Відповідні стратегії в області економіки й інвестицій могли б сприяти запобіганню передбачуваних фінансових труднощів старіючого суспільства.

Нерідко проблеми людей третього і четвертого віків розглядаються з точки зору «вартості для нації», «економічної залежності літніх», літніх називають «баластом», «зайвим навантаженням на бюджет», «тягарем для суспільства». Існуючі негативні уявлення відносно літніх людей часто є необґрунтованими і вони далеко не «нейтральні», перш за все щодо зайнятості людей третього віку. Вважається, наприклад, що з віком трудовий потенціал постійно слабшає, хоча багато досліджень цей міф спростовують: як люди третього віку, так і молоді трудящі мають свої позитивні й негативні сторони й можуть по-різному вносити вклад у трудову діяльність. Твердження щодо неспроможності літніх трудящих працювати в сучасних умовах активної інтенсифікації праці також є хибними. По суті справи багато з людей третього віку цілком здатні продовжувати працювати й хочуть робити це при зміні режиму роботи.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Публікації в ЗМІ та наукові дослідження, хоча і охоплюють широке коло питань, вони, здебільшого, розглядають теоретичні аспекти старіння населення, а соціально-економічні проблеми, пов'язані з наслідками даного явища вивчені недостатньо. **Метою статті** є дослідження соціально-економічних наслідків демографічного старіння населення України.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Виклад основного матеріалу. Демографічне старіння – об'єктивне, незворотне явище, яке спричинює глибокі деформації у соціально-економічному житті усіх країн. Хоча в розвинених країнах процес постаріння населення відбувався поступово, сьогодні ці країни зіштовхнулися із взаємозалежністю проблеми старіння з безробіттям й нестійкістю пенсійних систем. Країни перехідної економіки та країни, які розвиваються, опинилися перед необхідністю вирішувати проблеми розвитку й демографічного старіння одночасно. В зазначених країнах проблеми адаптації до наслідків демографічного старіння ускладнюються проблемами недосконалої соціально-економічної системи, системи зайнятості, пенсійного забезпечення тощо.

Економічні системи країн, які розвиваються, більш вразливі до негативних наслідків демографічного старіння, оскільки були орієнтовані на переважання працездатного населення над непрацездатним. Скорочення непрацездатного населення збільшує фіскальне навантаження. Невідповідність структури населення соціально-економічній системі проявляється в неможливості задоволення повною мірою потреб літніх людей, видатки на які зростають зі збільшенням чисельності даної вікової групи. Соціальне забезпечення, пенсійне забезпечення повністю залежать від ситуації в економіці країни. «Старіння населення є найсерйознішим викликом фінансово-економічній системі, передусім сфері публічних фінансів та ринку праці [3, с.33]».

В Україні, трагічні події минулого століття, а саме, голод (1932-1933, 1946-1947 рр.), масові репресії (1936-1937 рр.), Друга світова війна (1939-1945 рр.), Чорнобильська катастрофа (1986 р.) призвели до неоднорідності поколінь – є малолюдні та багатолюдні покоління, що вимагає врахування цього фактору при формуванні соціально-економічної політики, зокрема, пенсійної політики.

За останні 25 років зменшилась чисельність населення України на 9 мільйонів, з 51,8 млн. у 1990 р. до 42,8 млн. у 2015 р. [1]. Починаючи з 1991 року в Україні спостерігається негативний приріст населення (чисельність померлих перевищує чисельність народжених). У 2015 р. скорочення населення має найвищий показник за останні п'ять років – (-5,5) і дорівнює 38242 особам. Найвищий показник скорочення населення – в Чернігівській області (-12,1), що в 2,2 рази вищий, ніж по Україні [5].

Депопуляція в Україні викликана, по-перше, низькою народжуваністю. Малодітність – тенденція об'єктивна, історично зумовлена, породжена суспільним прогресом, характерна, також, для європейських країн. Для простого відтворення населення необхідно, щоб сімейна пара мала 2-х дітей, в Україні цей показник – 1 дитина.

Низька народжуваність в розвинених країнах компенсується підвищенням тривалості життя, його якісним наповненням. Демографічна ситуація в Україні відзначається низькою народжуваністю, низькою тривалістю життя та високою смертністю в працездатний період.

Низький показник тривалості життя характеризує великий відсоток смертей, що відбувається в молодому та середньому віці, проте, «вік доживання» постійно збільшується. Смерть від серцево-судинних захворювань останніми роками стоїть на 1 місці (приблизно 65% загальної кількості померлих), другим «ворогом» людини є новоутворення (приблизно 14%). Велика кількість смертей відбувається із зовнішніх причин (приблизно 6%). Кожна четверта смерть із зовнішніх причин – від навмисних самоушкоджень, кожна п'ята – від убивства, причому, переважна більшість, з невизначених намірів, кожна десята – отруєння алкоголем. Додається до цього, складна ситуація «гібридного» миру, в якій український народ перебуває останній рік, більше 6 тисяч військових та мирного населення загинули на Сході України. Смертність від перерахованих вище причин є свідченням того, що відбувається деградація якості життя населення України (стан оголошеної війни, економічна криза, неякісне медичне обслуговування, забруднена екологія, постійний соціальний стрес).

До соціальних наслідків постаріння населення належать: збільшення вікових груп у суспільстві та загострення конфліктності їхньої взаємодії; пріоритетність молодого покоління, культивування здоров'я, фізичної сили, підприємливості; інфантилізація як молодих поколінь, так і старих, що проявляється в несамостійності, небажанні брати на себе відповідальність, приймати та реалізовувати рішення; втрата авторитету літніх людей, загострення їхньої самотності та відчуженості від спільноти.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

У 2014 році в Україні частка працездатного населення склала 62,7% (16-59 років), частка дітей до 15 років – 15,7%, людей старше 60 років – 21,6%, за віком, кожний четвертий є пенсіонером, кожен п'ятий – старше 60 років, 9,7 млн. – особи, старші 60 років [6, с.11-12].

Соціально-економічними наслідками постаріння населення є абсолютне скорочення робочої сили. Втрата трудового потенціалу, необхідного суспільству для здійснення виробничої діяльності, негативно відбивається на економіці. Звужуються можливості технічного та технологічного розвитку країни.

Постаріння економічно активної частини населення знижує коефіцієнт потенційної підтримки літніх людей (КПП) – співвідношення осіб віку працездатного й осіб віку непрацездатного. За міжнародними критеріями, працездатним вважається вік 15-64 рр., а непрацездатним – до 15 та старше 65 років. В Україні за 25 років коефіцієнт потенційної підтримки постійно зменшується: у 1990 р. він складав 5,6; у 2010 р. – 4,5; у 2014 р. – 1,3. Якщо за основу взяти вік виходу на пенсію, який в Україні дорівнює 60 рокам, КПП буде ще нижчим. На 1.01.2014 р. загальне демографічне навантаження на 1000 осіб у віці 16-59 років становило 595 осіб (в т.ч. у віці 0-15 років – 251, та 60 років і старше – 344) [6, с.23]. Відповідно, КПП становив 0,68.

Зміна КПП негативно відбивається на системі соціального забезпечення. Надходження до системи пенсійного забезпечення складають податки працюючих. Зменшення чисельності працездатного населення, й відповідно, отриманих податків від їх праці, призводить до недонадходжень у соціальну сферу. При тому, при збільшенні непрацездатного населення, збільшуються потреби у видатках на державні виплати пенсій, медичного обслуговування тощо. Серед факторів, що чинять тиск на формальні системи соціального захисту (соціального забезпечення), найчастіше називаються фінансові труднощі.

Економічні проблеми, пов'язані зі старінням населення, в Україні посилюються незавершеностю пенсійної реформи. Основним завданням пенсійної системи є забезпечення достатнього рівня існування людини, захист населення від бідності; надання доходу при завершенні трудової діяльності у розмірі, пропорційному сумі заробітку, котрий виплачувався безпосередньо перед виходом на пенсію; захист доходу пенсіонерів від інфляції.

Більша частина пенсій, сьогодні, фінансується з державного бюджету («солідарні» пенсії). Солідарна стратегія передбачає пряму залежність між поколіннями – ті, хто працює нині утримує пенсіонерів. Наявність різноманітних пенсійних пільг та велика диференціація заробітної плати порушує соціальну справедливість у наданні пенсій. Накопичувальні та недержавні рівні пенсійної системи, що передбачають накопичення коштів застрахованих осіб, добровільну участь громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних виплат – недостатньо впроваджені. У зв'язку з недостатністю пенсійного забезпечення, літні працівники шукають додаткових заробітків, погоджуючись на низькооплачувану роботу в непродуктивних секторах економіки. В Україні літні працівники широко зайняті у сільському господарстві (здебільшого, у приватній діяльності).

Як засвідчує світова практика, трудовий досвід літніх людей при вмілій організації праці може стати продуктивним ресурсом економічного зростання. Роботодавці визнають цінність і важливість утримання працездатних трудящих літнього віку. В ряді західних країн (Данія, Фінляндія та ін.) впроваджені гнучкі механізми забезпечення зайнятості трудящих літнього віку та запропоновані програми професійної перепідготовки. Літні трудящі мають широкі можливості для участі в програмах освіти, підвищення й перекваліфікації, які дозволяють забезпечити відповідність їхніх професійних навичок новітнім технологічним досягненням.

Світова концепція нової моделі трудової зайнятості літніх людей знайшла відображення у таких міжнародних документах як «Мадридський міжнародний план дій з питань старіння» [2], «Принципи ООН стосовно людей похилого віку» [4] та інших. Наприклад, сутність принципу «незалежність» полягає в тому, що задля задоволення фізіологічних і матеріальних потреб, літня людина має право продовжувати працювати, займатися прибутковою діяльністю, самостійно визначати строки закінчення професійної діяльності, брати участь в освітніх і професійних програмах. Економічна діяльність літніх людей розглядається не лише як джерело фінансових при-

---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

бутків, а і як форма інтеграції людей похилого віку в суспільне життя з метою підтримання активної здорової старості.

Підвищення пенсійного віку, як один з кроків запобігання наслідків демографічного старіння застосовується в багатьох розвинених країнах. Середній вік виходу на пенсію в європейських країнах дорівнює 65 рокам.

Висновки. У результаті зниження показників народжуваності й зменшення смертності серед дорослого населення, спостерігається світовий процес демографічного старіння. В Україні, у порівнянні з європейськими країнами, демографічне старіння має кризовий характер та відбувається на фоні депопуляції, скорочення всіх когорт населення та високої смертності в працездатний період. Внаслідок демографічної кризи знижується життєвий, демовідтворювальний та трудовий потенціал, що вимагає вживання особливих заходів реформування соціально-економічної сфери, підвищення доступності та якості медицини, надання різних соціальних послуг і благ, зниження смертності.

Наслідки демографічного старіння мають прояви в усіх сферах суспільного буття. Економічні наслідки старіння: затримка економічного розвитку, зменшення доходів населення, відсутність інвестицій, зменшення споживчого кошику, проблеми в сфері зайнятості, недостатнє пенсійне забезпечення, збільшення оподаткування тощо. В культурній сфері порушується передача знань і соціокультурного досвіду наступним поколінням, а процеси депопуляції призводять до втрати власної культури та національних цінностей. До соціальних змін, викликаних постарінням населення належать: зміна складу родин, погіршення умов життя, збільшення еміграційних переміщень, підвищення потреби у медичній допомозі та соціальному обслуговуванні літніх людей. В політичній сфері, збільшення літніх людей впливає на результати виборів, систему політичного представництва.

Стратегії пом'якшення наслідків старіння населення України в соціально-економічній сфері такі. По-перше, зменшення пенсійних видатків за рахунок скорочення державних виплат за «солідарними» пенсіями та збільшення ресурсів накопичувальних програм.

По-друге, поступова відмова від фіксованої межі виходу на пенсію, за прикладом розвинених країн. Встановлена межа виходу на пенсію не враховує індивідуальних особливостей здоров'я, працездатності, освіченості літніх людей. Людина має право сама визначатися в якому віці їй припиняти професійну трудову діяльність.

По-третє, соціально-економічна політика має спрямовуватись на продовження трудового життя людини похилого віку, що передбачатиме створення оптимальних умов праці, гнучких графіків роботи, надання пропозицій часткової зайнятості тощо. Люди третього віку володіють багатим запасом надбаних професійних навичок і досвідом; усунення структурних перешкод може сприяти подальшому нарощуванню їхнього продуктивного потенціалу.

По-четверте, вимагають широкого впровадження державні та недержавні програми навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації людей третього віку.

Література

1. Демографічна ситуація в Україні у січні-лютому 2015 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Експрес-випуск від 15.04.2015 № 69/0/10.2вн-15. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/express/expres_u.html
2. Мадридський міжнародний план дій по проблемам старения 2002 года [Электронний ресурс] // Доклад второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения. Мадрид, 8-12 апреля 2002 года. – Нью-Йорк : Издание ООН A/CONF, 2002. – № 197/9 – 86 с. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/ageing/docs.htm>
3. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.
4. Принципы Организации Объединенных Наций в отношении пожилых людей // Права человека : сборник международных договоров. – 2002. – Т.1 (часть первая (В)). Универсальные договоры. – С. 351-354.
5. Природний рух населення у січні-лютому 2015 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2014 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Експрес-випуск від 23.06.2014 № 128/0/10.2вн-14. – 29 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

References

1. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Demografichna sytuatsiia v Ukraini u sichni-liutomu 2015 roku [The demographic situation in Ukraine in January-February 2015]*. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/express/expres_u.html [in Ukrainian].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

---

2. Madridskiy mezhdunarodnyy plan deystviy po problemam stareniya 2002 goda [Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002]. (2002). Proceedings from: Doklad vtoroy Vsemirnoy po problemam stareniya – Report of the Second World Assembly on Ageing (p. 86). New-York: OON A/CONF. www.un.org Retrieved from <http://www.un.org/russian/conferen/ageing/docs.htm>.
3. Naselennia Ukrainy. Imperatyvy demohrafichnoho starinnia [The population of Ukraine. The imperative of demographic aging]. (2014). Kyiv: VD «ADEF-Ukraina» [in Ukrainian].
4. Printsypy Organizats Obedinennykh Natsiy v otnoshenii pozhilykh lyudey [United Nations Principles for aged people]. (2002). *Prava cheloveka : sbornik mezhdunarodnykh dogovorov. T.1 (chast pervaia). Unyversalnye dogovory – Human Rights: A Compilation of International agreements. Vol.1 (part 1). Universal agreements.* [in Russian].
5. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Pryrodnyi rukh naseleння u sichni-liutomu 2015 roku [Natural increase of population in January-February 2015]*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. . State Statistics Service of Ukraine (2014). *Rozpodil postoiinoho naseleння Ukrainy za stattiю ta vikom na 1 sichnia 2014 roku [Assignment of a regular population of Ukraine by gender and age on January 1, 2014]*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

Надійшла 05.05.2015